

ՊԵՏՄԵ-ԲԱՆԵՍԻՐԵԿԵՆ**ՊԱՊ ԱՐԺԱԿՈՒՆԻ**

Գ. Լ. ՈՒՆ ԺԱ.

ՊԱՊ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆ**1. ՊԱՊ ԵՒ ԲԻՒԶԱՆԳԱԿԱՆՆԵՐ**

Բիւզանդական Կուսակցութիւնը կացութեան տէրն էր, և Մուշեղ Մամիկոնեան անոր ճանչցուած առաջնորդը և պատժական բազուկը:

Նոր սպարապետը անգթութեամբ պատժեր էր պարսիկներուն հետ գործակցող հայերը: Զանոնք մորթաղերձ ընել կուտար, և մորթիւնին խոտով լեցուցած, կը կանգնեցնէր պարսիկներու վրայ, ի տես — և յօրինակ — ամենուն⁽¹⁾: Այն պարսիկ իշխանները, որ զժառանգութիւնը ունեցան Մուշեղէն ձերբակալուելու, պատժուեցան միևնոյն կերպով: Փաւստոս, միշտ հակամէտ թիւերը չափազանցելու, վեց հարիւր հատ կը հաշուէ մորթաղերձ եղած պարսիկ աւազանին:

Տերենտիոս կոմսը, 12 լիգէաններով կայան հաստատած Վրաստանի մէջ հայկական սահմանին մօտ, մեծագոյն զօրավիգը կը հանդիսանար Մուշեղին: Երկու զօրապետներ շարունակ յարաբերութիւն կը պահէին: Որովհետեւ Բիւզանդական արքունիքը և Վաղէս կայսր որոշած էին Հայաստանը պահել իրենց հսկողութեան և ազդեցութեան տակ, Տերենտիոս կ'ըլլար իրենց աչքը ականջը, և ի պահանջիւ հարկին, սուրը:

Ի սկզբան, Պապ թագաւոր, իր շրջապատին անձանթ, համակերպեցաւ ներսէս կաթողիկոսի և Մուշեղ Մամիկոնեանի հրահանգներուն և ըրածներուն: Ներսէս կը հաշտեցնէր երկուստարգ Արքան այն նախարարներուն հետ, որոնք սրգողած էին Արշակ թագաւորի խտուրթանց պատճա-

ռաւ: Իրաւագրկուած իշխաններուն, Պապ արքայական արդար տնօրինութեամբ լիուլի հատուցում ըրաւ: Սպանդարատ Կամսարականին, որ իր տոհմի ջարդէն ճողոպրած էր, Պապ վերադարձուց Արշակ թագաւորի գրաւած կալուածները, Շիրակ և Արշարունի հարուստ նահանգները, թէ որպէս արդարութեան պարտք մը, և թէ վարձատրութիւն այն քաջութեան որ Սպանդարատ ցուցադրեց պարսիկներու դէմ մղուած վերջին պատերազմին⁽²⁾:

Պարզեւատրուած իշխաններու մէջ էր նոյնիսկ Մուշեղ Մամիկոնեան⁽³⁾:

Սակայն, հետզհետէ իր շրջապատին ընտելանալով, ճանչնալով անձերը, հետեւելով անոնց գործունէութեան, ինչպէս և արտաքին քաղաքականութեան կնճոռ իրադարձութիւնները կշռադատելուն, Պապ թագաւորի յանձնապատասխան ինքնավստահութիւնը յամառօրէն կը պարտադրէր ինքզինքը:

Մուշեղի յաւակնոտ և քիչ մըն ալ կամայական գործունէութիւնը, անոր ինքնակոչ արքունի խնամակալի մը հովերը, զըրգոցին Պապը: Արքան կ'ուզէր իրապէս և իրական թագաւոր մը ըլլալ, ոչ թէ անուանական: Երկու հօրներու բախումն էր: Մէկ կողմէ, Մուշեղ Մամիկոնեան, յաղթական իշխան, որ կը հաւատար թէ ինք և իր ընկերներուն Վաղէս կայսր զիմումն էր որ Բիւզանդական բանակ մը Հայաստան եկած էր, հողը պատրաստելու Պապի ապահով վերադարձին և ապահով թագաւորութեան: Եւ թէ Պապը իրենց կը պարտէր իր

(1) Խորենացի, Գ. 38.

(2) Փաւստոս, Ե. 1:

(1) Փաւստոս, Ե. 1:

գիրքն ու թագը: Մուշեղը որ այնքան տքենք էր, «իր քրտինքը սուրով և սլաքներով սրբած», քաղաքական քառույն հայ աշխարհը փրկելու, ապստամբ իշխանները զսպած և պարտադրած անոնց հարկատու հնազանդութիւն Արշակունի գահին, ղիւթութեամբ և հլու հնազանդ պիտի չհամակերպէր անփորձ երիտասարդի մը հրամաններուն:

Միւս կողմէ՝ Պապ, որ խորապէս կը գիտակցէր թէ ինք թագաւոր մըն է, Արշակունի թագաւոր, որուն պապենական իրաւունքն էր անօրինել Հայաստանի ճակատագիրը, որ զիտէր ուրիշ թագաւորներու վայելած անսահման հեղինակութիւնը, ինչպէս Շապուհ, ինչպէս Վաղէս, ու նախանձախնդիր էր որ իր արքայական իրաւանց ղէմ ունէ սոնձգութիւն տեղի չունենայ:

Պապի խորհրդատուներէն ոմանք՝ այն երիտասարդ իշխաններն էին, որ ատենօք իրեն հետ միասին պատանդ գացած էին Կայսեր դուռը: Պապի հետ ապրած Պոլսոյ մէջ, անոր գաղափարակից և ընտանի:

Բնականաբար, Հայաստան վերագտնալուն, Պապ իր այս բարեկամներէն պիտի ընտրէր պետական պաշտօնեաներ, կամ իրեն խորհրդականներ, որոնք անդրդուելի նուիրուեով մը պիտի ծառայէին Պապ թագաւորին: Չենք գիտեր թէ Անձեւացեաց իշխան Գնեւը այս իշխաններէն մէկն էր, եթէ ոչ երկիր մնացածներէն: Բայց չենք կրնար չհիշանալ այն հաւատարմութեան ղէպի իր Արքան, որ Գնեւ յարատեւօրէն ցոյց տուաւ, մինչև վերջին ողբերգական վայրկեանը, ուր իր արեւը պիտի խառնուէր իր պաշտած թագաւորի արեան:

Պապի այս «նոր» խորհրդականները կասկածով և հակակրական տրամադրութեամբ պիտի դիտուէին «Հին պահակէն», որոնց գլուխն էր Մուշեղ:

Փաւստոս կրկնակի կը յիշէ թէ ուրիշներ Մուշեղը կ'ամբաստանէին Պապ թագաւորի առաջ, թէ և հէքեթունակ պատճառներ կուտայ, անվստահելի մէկը ցոյց տալով զայն և չար մտածումներ ունեցող ղէպի Արքան⁽⁴⁾:

Մուշեղն ալ իր կարգին կ'ամբաստանէր թէ թագաւորը իր շուրջը գտնուողնե-

րու անհիմն զրպարտութիւններուն ականջ տալով, իրեն հանդէպ թշնամական ղիրք կը բռնէր:

Երկուստեք մեղադրանքները հետզհետէ այնքան սուր հանգամանք կը ստանային, որ Մուշեղ մէկէ աւելի անգամներ կը ղիւթէր ներսէս կաթողիկոսին՝ միջամտելու թագաւորի մօտ իր համար:

Ներսէս մէկէ աւելի անգամներ բարեխօսեց Պապին իր սպարապետին համար: Կաթողիկոսի շնորհիւ Պապ և Մուշեղ հաշտուեցան, բայց տեւական չեղաւ: Կասկած և մեղադրանքներ կրկին երկուքը իրարու ղէմ հանեցին, և զիրենք բաժնող խրամաբլայնցաւ և խորունկցաւ⁽⁵⁾:

Մուշեղի ջղայնութիւնը կ'աւելնար երբ կը տեսնէր Շապուհի պատգամաւորները, որոնք Տիրգրոնի և Արտաշատի ճամբան քանուկ պողոտայ գործուցեր էին⁽⁶⁾:

Ո՞վ գիտէ արդեօք խորամանկ ծերունին ի՞նչ ննարքներ կը հրաւէր, առերեւոյթս հրապուրիչ և համոզկեր, որոնք ի վերջոյ սակայն պիտի դառնային մահացու որոգայթ անփորձ երիտասարդին:

Մուշեղ, որ Բիւզանդական մուրճը կը ճօճէր Պապի գլխին վերև, չէր կրնար հանդուրժել տեսնելու այս յամառ աղան, որ, Ամմիանոսի վկայութեամբ, զեռ նոր երիտասարդական տարիքը կը հասնէր, իր աչքերը դարձնէր Տիրգրոն:

Այնպէս կը թուէր թէ, վերջ ի վերջոյ, Պապի և Մուշեղի միջև վճռական բախում մը հաւանականութեան սահմանէն պիտի յառաջանար ղէպի անխուսափելի շրջագիծը:

Եւ եթէ այդ դժնդակ ժամը զար, Սպարապետը ի՞նչ ձեւով պիտի կռուէր իր վեհապետին ղէմ: Իրմէ առաջ ո՞չ մէկ Մամիկանեան սպարապետ, տոհմի Հայաստանի մէջ քնակութիւն հաստատելէն ի վեր — հարիւր տարիէն պակաս —, նման խիստ պայքարի մտած չէր իր թագաւորին ղէմ: Վաչէ՝ Խոսրով թագաւորին, Վասակ՝ Տիրան և Արշակ թագաւորներուն: Ընդհակառակը, անպայման նուիրում Արշակունի զահակալին բնորոշած էր անոնց կեանքը և գործունէութիւնը:

(4) Փաւստոս, Ե. 2, 4:

(5) Փաւստոս, Ե. 4:

(6) Ammianus, XXVII, 12, 14:

2. ՊԱՊ ԵՒ ՆԵՐՍԷՍ

Ներսէս կաթողիկոս համոզուած էր թէ իր կազմակերպած եկեղեցւոյ ամրակուր իշխանութիւնը անխոցելի է թէ՛ աղանդաւորական և թէ՛ պետական յարձակումներէ, իսկ անոր նուիրապետական իրաւունքները՝ անբռնաբարելի:

Իր զարմանքը և երկիւղը մեծ եղաւ, երբ Պապ թագաւոր, անակնկալ միջամտութեամբ, եկեղեցապետական հաստատութիւններու մասին արմատական տնօրինութիւններ ընելու խօսքը ըրաւ: Ներսէսի աչքին, քայլերը որ թագաւոր երիտասարդը կը ծրագրէր, սրբապղծութեան համազօր բաներ էին:

Ներսէսի հոգեւոր իշխանապետութեան տակ գտնուող բոլոր դաւաններու մէջ, Ուղղափառեան դաւանանքը բացարձակ տիրապետող էր քրիստոնեայ հոգիներու: Թէև Բիւզանդական սահմանին մէջ գտնուող Փոքր Հայքի քաղաքներ, ինչպէս Նիկոպոլիս (Շապին-Կարահիսար), Կոլոնիա և Սատալա, Արիոսեան խլրտումներ կային, բայց անոնք Մեծ Հայքի մէջ գոյզն արձագանգ իսկ չգտան:

Մինչ կայսրութեան մէջ, Ուղղափառեաններու մեծ առաջնորդը, Աբ. Աթանաս, թէ՛ Կոստանդնուս և թէ՛ Վաղէս կայսրներու կողմէ հալածուած էր և քանիցս աքսորուած Աղեքսանդրոյ իր աթոռէն, ասդին, հայ աշխարհի մէջ, Ուղղափառեան Ներսէս կաթողիկոսի հեղինակութիւնը համատարած էր, և դաւանական պարիսպը, որու վերև Նիկիական հաւատքի յաղթական դրօշը կը ծածանէր, գիւրուսթեամբ ևս կը մղէր Արիոսեան գրոհը:

Ներսէս կաթողիկոսի զարմանքը՝ թագաւորի ընդդիմադրող դիրքին, աւելի մեծ եղած չէր կրնար ըլլալ, քան Պապի շուարած ապշանքը, երբ Հայաստան գալուն՝ կը տեսնէր թէ Բիւզանդական կայսրութեան մէջ, տարիներէ ի վեր, անիծեալ հերձուած համարուող Ուղղափառեան դաւանանքը, այնքան խստութեամբ հալածուած Վաղէս կայսրէն և Եւգոբոսիս պատրիարքէն, բացարձակապէս կը տիրապետէր Հայաստանի մէջ: Բոլոր եկեղեցիները ատոր կը պատկանէին, և — Պապի տեսակէտով — ճշմարիտ քրիստոնէութիւնը, այսինքն Արիոս-

եան, և ոչ իսկ խրճիթ մը ունէր ուր կըրնար պաշտամունք կատարել: Մինչ Պոլսոյ մէջ՝ Մայր Եկեղեցին, Աբ. Սօֆիա և միւս բոլոր եկեղեցիները կը պատկանէին սոյն ճշմարիտ հաւատքին:

Մինչ Ներսէս կաթողիկոս անհանդուրժելի և անիրաւ կը համարէր այս խակ երիտասարդի յաւակնութիւնը եկեղեցական գործերու խառնուելու, Պապ թագաւոր համոզուած էր որ իր արքայական իրաւասութիւնը կը տարածուէր թէ՛ պետական և թէ՛ կրօնական խնդիրներու: Ինք գերագոյն տնօրինողը և դատաւորն էր: Այնպէս ինչպէս Վաղէս կայսրը, կամ անկէ առաջ Յովիանոս և Կոստանդնուս կայսրերը: Կայսրութեան մէջ Պատրիարքը հոգեւորական հարցերու մէջ վերին իշխանութիւն էր, բայց ենթակայ կայսեր հեղինակութեան և հրամանին:

Նոյնը Հայաստանի մէջ: Եթէ կաթողիկոսը ուղղակի թագաւորը չէր ընտրեր, սակայն առանց իր հաւանութեան կամ վաւերացումի կարելի չէր գրաւել Հայրապետական Աթոռը:

Ըստ Փաւստոսի վկայութեան, աւելի նախարարական քան կրօնական ժողով մը կը թելադրէր յարմար թեկնածուն, և զայն կ'ենթարկէր թագաւորի վաւերացման: Եթէ թագաւորը հաւանէր, այն ատեն իշխանական շքախումբ մը կը տանէր ընտրեալը Կեսարիա, օծում ստանալու այդ մեծ թեմի Եպիսկոպոսապետէն: Այսպէս եղած էր Յուսիկի պարագային⁽⁷⁾, Նաև Փառէն⁽⁸⁾, յետոյ Շահակ⁽⁹⁾, և վերջապէս Ներսէս, որը ընտրող ժողովի մէջ և ոչ մէկ Եպիսկոպոսի յիշատակութիւնը կայ: «Նախարարական ցեղերու և տոհմերու մեծամեծ նախարարները, զնդերու և զբօշակներու տէրերը, բոլոր սատրապները, նախարարներն ու ազնուականները, պետերը, իշխանները, զօրավարներն ու սահմանապահները . . . մտածելու թէ ո՞վ է արժանաւոր հայրապետական աթոռը նստելու»⁽¹⁰⁾:

Բայց Պապի օրոնձգութիւնը օ դաւանական հողի վրայ չէր: Որքան ալ ան Ա-

(7) Փաւստոս, Գ. 12.

(8) » » Գ. 16.

(9) » » Գ. 17.

(10) » » Գ. 31.

րիոսեան մթնոլորտի մէջ կրթուած մէկն ըլլար, որոշ էր որ Հայաստանի մէջ Արիստեաններու բացարձակ չգոյութիւնը, ձախողութեան պիտի դատապարտէր իր կողմէն և է փորձ բռնի հարկադրելու այդ հայ ժողովուրդին, մանաւանդ վանականներու հսկայ բազմութեան:

Վանքերը, ոչ միակ Հայաստանի, այլ և ամբողջ Հոռմէական կայսրութեան մէջ բնաւ չվարակուեցան Արիստեան հերձուածէն, և այդ մէկ պարագան գլխաւոր պատճառներէն մին եղաւ Արիստեան շարժումին անկման:

Պապ թագաւորի վէճը կաթողիկոսի հետ առաւելապէս ներսէսի հիմնաւ. կրօնական և ոչ-եկեղեցական հաստատութիւններու մասին էր, ինչպէս վանքեր, եղբայրանոցներ, կուսանոցներ, աղքատանոցներ: Նա մանաւանդ ատոնց և եկեղեցիներու ձեռք ձգած հսկայական հողային կաշուածներու մասին:

Հայ պետական կեանքի մէջ, ի մասնաւորին նախարարական հակամարտութիւններէ ջլատուած երկրի մը համար, Հայ Եկեղեցին, որպէս համազգային միացնող տարր մը, կը ներկայացնէր այնպիսի հզօր ուժ, որ թագաւոր մը չէր կրնար անտեսել: Միևնոյն ատեն ալ եկեղեցիի և ատոր պատկան, կամ հեղինակութեան ենթակայ հաստատութիւններու հողային կաշուածները հարկէ ազատ ըլլալուն, ո՛չ միակ պետական եկամուտը կը նուազէր զգալիօրէն, այլ այդ հողերը պետութեան համար բոլորովին անգործածելի կը դառնային:

Ներսէս կաթողիկոսէն առաջ ո՛չ մէկ կաթողիկոսի մտքէն անցած էր եկեղեցիէն ուրիշ և է հաստատութիւն հիմնել, ոչ վանք, ոչ կուսանոց, ոչ աղքատանոց կամ օթեւան: Եւ ոչ ալ եկեղեցիէն զատ և է հիմնարկութեան հողային ընդարձակ կաշուածներ տրուած, որոնցմէ տուրք կամ եկամուտ չառնէր պետութիւնը:

Վանքերը և մենաստանները արդէն նորութիւն մըն էին Զորբորդ դարուն բովանդակ քրիստոնեայ աշխարհի մէջ: Իսկ այս նորութիւնը, Հայաստանի մէջ, շնորհիւ Ներսէսի մասնաւոր խնամքին և նախասիրութեան, արագօրէն ծաւալեր էր:

Հայաստանի քաղաքական փոթորկալի կացութիւնը, երկարատեւ պատերազմական

փրճակը, հսկայ բազմութիւններ քշեր տարեր էր վանքերը, մենաստանները, աղքատանոցները և պարսպապատ կուսանոցները: Այս վերջինը ներսէսի մասնաւոր ուշադրութեան առարկան եղած էր, որ ան շինած էր այս կուսանոցները բոլոր գաւառներու մէջ, որպէսզի բոլոր հաւատացեալ կոյսերը այստեղ ժողովին, պահեցողութեամբ և աղօթքով զբաղուն, իսկ անոնց ապրուստը տան աշխարհը և անոնց ընտանիքները»⁽¹¹⁾:

Վանքերու մէջ ապաստանողները գինուորական ծառայութեանէ ազատ կ'ըլլային, կ'ունենային ձրի պատսպարան և ապրուստ: Այդ քառասուն տարինեւ, այսպիսի հիմնարկութիւններ օրհնութիւն համարուած ըլլալու էին շատ շատերու կողմէ: Եւ ոչ միակ ճշմարիտ երկրագած քրիստոնեաներ — զուտ կրօնական նկատումներով — այլ աներկիւղած քրիստոնեաներ — աշխարհիկ հաշիւներով — սոյն հաստատութիւններու դռները ափ կ'առնէին:

Փաւստոս՝ Եպիփանի համար կ'ըսէ թէ այս անձը Մոփաց և Աղձնեաց երկիրները կը լեցնէր վանքերով⁽¹²⁾: Եպիփանի նման են նաև Շաղխա, Եփրեմ, Գինդ-Սլկոնի, և «զայլ ոմանս»:

Միևնոյնը կը պատահէր նաև Բիւզանդական աշխարհի մէջ: Հեթանոս պատմիչ Զոսիմոս, վանականներու մասին խօսելուն այսպէս կ'արտայայտուի. «Ասոնք այն տեսակ մարդիկ են, որ օրինաւոր ամուսնութեանէ հեռու կը մնան, և շատ մը քաղաքներու և գիւղերու մէջ՝ բազմամարդ հաստատութիւններ կը լեցնեն ամուրի մարդոցմով, որոնք ո՛չ պատերազմի յարմար են, ոչ ալ ուրիշ և է պաշտօնի պետութեան մէջ: Բացի, իրենց կեանքը վարելով, սկիզբէն մինչև այսօր, բազում հոգերու տէր դարձած են, և իբր թէ աղքատին օգնելու պատրուակով բոլոր մնացած մարդիկը մուրացկան դարձուցեր են»⁽¹³⁾:

ՀՐԱՆԳ. Ք. ԱՐՄԵՆ

Շաբաթ-Կիւն (24)

(11) Փաւստոս, Ե. 31:

(12) » » Ե. 27:

(13) Zosimus, 348: